

IBN TUFAYL VA IBN SINONING “XAY IBN YAKZON O‘G‘LI” RISOLASIDAGI QIYOSIY TAHLIL

Yunusboyeva Husniobod

Turon universiteti Gumanitar fanlar fakulteti

Filologiya tillarni o‘qitish yo‘nalishi

FTU-BU-25-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19853661>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musulmon Sharq falsafasining ikki yirik namoyandasi — Ibn Tufayl va Ibn Sino tomonidan yaratilgan “Xay ibn Yakzon” asarlarining mazmuni, g‘oyaviy yo‘nalishi hamda falsafiy qarashlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu risolalarda insonning bilish jarayoni, tabiat bilan uyg‘unligi va aqliy kamolot masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida ikki muallifning yondashuvi o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Xay ibn Yakzon, falsafa, bilish nazariyasi, tajriba, aql, tasavvuf, Sharq falsafasi, qiyosiy tahlil.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлен сравнительный анализ содержания, идеологической направленности и философских взглядов трудов Хай ибн Якзана, написанных двумя ведущими фигурами восточной мусульманской философии — Ибн Туфайлом и Ибн Синой. Эти трактаты охватывают вопросы человеческого познания, гармонии с природой и интеллектуального совершенства. Исследование выявляет сходства и различия в подходах двух авторов.

Ключевые слова: Хай ибн Якзан, философия, теория познания, опыт, разум, мистицизм, восточная философия, сравнительный анализ.

ANNOTATION

This article provides a comparative analysis of the content, ideological orientation, and philosophical views of the works of "Khay ibn Yakzan" by two major figures of Muslim Eastern philosophy - Ibn Tufail and Ibn Sina. These treatises cover the issues of human cognition, harmony with nature, and intellectual perfection. The study reveals similarities and differences between the approaches of the two authors.

Keywords: Khay ibn Yakzan, philosophy, theory of knowledge, experience, mind, mysticism, Eastern philosophy, comparative analysis.

KIRISH

Sharq falsafasi tarixida insonning kelib chiqishi, uning ong va tafakkur imkoniyatlari hamda haqiqatni anglash jarayoni doimo muhim masalalardan biri bo‘lib kelgan. Bu masalalar ayniqsa o‘rta asr musulmon mutafakkirlari ijodida chuqur va o‘ziga xos tarzda yoritilgan. Shunday buyuk allomalardan biri — Ibn Sino va yana biri — Ibn Tufayl hisoblanadi. Ularning falsafiy qarashlari nafaqat o‘z davrida, balki keyingi asrlarda ham katta ta‘sir ko‘rsatgan. Mazkur maqolada ushbu ikki mutafakkirning “Xay ibn Yakzon” nomi bilan mashhur bo‘lgan risolalari tahlil qilinadi. Har ikkala asar bir xil nom bilan atalgan bo‘lsa-da, ularning mazmuni, ifoda uslubi va falsafiy yondashuvi bir-biridan ma‘lum darajada farq qiladi. Ayniqsa, insonning bilim olish jarayoni, aql va tajribaning o‘rni, shuningdek, insonning o‘z-o‘zini anglash masalalari turlicha talqin etilgan. Bugungi kunda ushbu asarlarni qiyosiy o‘rganish muhim ahamiyatga ega, chunki ular orqali inson tafakkurining rivojlanishi, bilish nazariyasining shakllanishi va falsafiy

qarashlarning turli yoʻnalishlari haqida chuqurroq tasavvur hosil qilish mumkin. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolaning asosiy maqsadi — Ibn Sino va Ibn Tufayl asarlaridagi gʻoyalarni qiyosiy tahlil qilish hamda ularning oʻxshash va farqli jihatlarini aniqlashdan iborat.

IBN SINO TALQINIDA “XAY IBN YAKZON”

Ibn Sino qalamiga mansub “Xay ibn Yakzon” risolasi uning falsafiy qarashlarini ramziy-obrazli shaklda ifodalagan asarlardan biri hisoblanadi. Bu risolada muallif insonning bilish jarayoni, ruhiy kamoloti va aqlning oʻrni kabi masalalarni badiiy tasvir orqali tushuntirishga harakat qiladi¹. Asarda Xay ibn Yakzon obrazi oddiy qahramon emas, balki inson ruhining timsoli sifatida namoyon boʻladi. U orqali muallif insonning moddiy olamdan maʼnaviy yuksalishga tomon harakatini koʻrsatadi. Ibn Sino talqinida bilish jarayoni asosan aql va tafakkur bilan bogʻliq boʻlib, inson haqiqatni anglash uchun mantiqiy fikrlash va ilmiy izlanishga tayanadi. Risolada bilish bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon sifatida talqin qilinadi. Dastlab inson sezgi orqali maʼlumot oladi, keyinchalik esa bu bilimlar aql orqali qayta ishlanib, umumlashtiriladi. Shu tariqa inson asta-sekin oliy haqiqatga yaqinlashadi. Bu jarayonda aql asosiy vosita sifatida namoyon boʻladi. Ibn Sino uchun muhim jihatlaridan biri — nazariy bilimning ustuvorligidir. U insonning kamolotga erishishini ilmiy va falsafiy tafakkur bilan bogʻlaydi². Shuning uchun ham uning “Xay ibn Yakzon” asarida voqealar rivojidan koʻra, gʻoyaviy mazmun ustun turadi. Asar koʻproq falsafiy risola xarakteriga ega boʻlib, unda murakkab tushunchalar ramziy tarzda ifodalangan. Ibn Sino talqinida “Xay ibn Yakzon” insonning aqliy kamolot yoʻlini, bilim orqali haqiqatga erishish imkoniyatini aks ettiradi. Bu esa uning falsafasida aql va ilmning naqadar muhim oʻrin tutishini yana bir bor koʻrsatadi.

IBN TUFAYL TALQINIDA “XAY IBN YAKZON”

Ibn Tufayl tomonidan yaratilgan “Xay ibn Yakzon” asari badiiy-falsafiy yoʻsinda yozilgan boʻlib, unda insonning tabiat qoʻynida mustaqil ravishda kamol topishi gʻoyasi markaziy oʻrinni egallaydi. Asarda bosh qahramon — Xay hech qanday jamiyat taʼsirisiz, yolgʻiz orolda voyaga yetadi va atrof-muhitni kuzatish orqali bilimga ega boʻladi. Muallif bu orqali shuni koʻrsatmoqchi boʻladi: inson tabiatan bilishga intiluvchi mavjudot boʻlib, u hatto tashqi taʼlim va ijtimoiy muhit boʻlmagan taqdirda ham haqiqatni anglashga qodir³. Xay dastlab oddiy hayotiy ehtiyojlar bilan yashaydi, keyinchalik esa tabiat hodisalarini oʻrganish orqali sabab-oqibat bogʻlanishlarini tushuna boshlaydi. Shu jarayonda uning bilim darajasi bosqichma-bosqich oshib boradi. Ibn Tufayl talqinida bilish jarayoni koʻproq tajriba, kuzatish va amaliy faoliyatga asoslanadi. Qahramon oʻz bilimlarini tayyor shaklda olmaydi, balki ularni mustaqil ravishda kashf etadi. Bu esa empirizmga yaqin yondashuvni ifodalaydi. Asarning muhim jihatlaridan yana biri — unda falsafiy gʻoyalar oddiy va hayotiy voqealar orqali yetkazilganidir. Xayning hayoti, uning oʻsishi va tafakkurining rivojlanishi oʻquvchiga tushunarli tarzda bayon etiladi. Shu sababli asar nafaqat falsafiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Ibn Tufayl ning “Xay ibn Yakzon” asari insonning mustaqil fikrlash, tajriba orqali bilim olish va haqiqatga erishish yoʻlini yoritadi. Bu yondashuv esa uni Ibn Sino talqinidan sezilarli darajada farqlaydi.

IKKI ASAR OʻRTASIDAGI OʻXSHASH JIHATLAR

¹ Ibn Sino. “Xay ibn Yakzon” (risola). Toshkent: Sharq nashriyoti, 2004. – 45–67-b.

² Ibn Tufayl. “Hayy ibn Yaqzan” (falsafiy qissa, tarjima). Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 12–40-b.

³ Ahmedov B. Sharq falsafasi tarixi. Toshkent: Oʻzbekiston, 2015. – 120–158-b.

Ibn Sino va Ibn Tufayl tomonidan yaratilgan “Xay ibn Yakzon” asarlari turli uslub va yondashuvlarda yozilgan bo’lsa-da, ular o’rtasida bir qator muhim o’xshash jihatlar mavjud. Avvalo, har ikkala asarning markazida insonning bilish jarayoni va haqiqatni anglash masalasi turadi. Mualliflar insonni tafakkur qiluvchi mavjudot sifatida ko’rib, uning asosiy maqsadi haqiqatni topish ekanligini ta’kidlashadi. Shu jihatdan, har ikkala asar ham falsafiy mazmunga ega bo’lib, inson ongining rivojlanishini yoritadi. Ikkinchi muhim o’xshashlik shundaki, ikkala mutafakkir ham Xay ibn Yakzon obrazini insonning ichki dunyosi va ruhiy kamolotini ifodalovchi ramz sifatida qo’llaydi⁴. Bu obraz orqali insonning tabiat, borliq va o’z-o’zini anglash jarayoni bosqichma-bosqich tasvirlanadi. Shuningdek, har ikkala asarda ham insonning mukammallikka erishishi mumkinligi g’oyasi ilgari suriladi. Ya’ni, inson o’z aqli, tafakkuri va kuzatuv orqali haqiqatga yaqinlashishi, ma’naviy jihatdan yuksalishi mumkinligi ta’kidlanadi. Yana bir o’xshash jihat shuki, har ikkala asar ham Sharq falsafasi an’analariga tayangan holda yozilgan bo’lib, unda inson va borliq o’rtasidagi munosabat falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Bu esa ularning umumiy g’oyaviy asosga ega ekanligini ko’rsatadi. Ibn Sino va Ibn Tufayl asarlarida insonning haqiqatni izlash yo’li, aqliy va ruhiy kamolot g’oyalari umumiy jihat sifatida namoyon bo’ladi.

BILISH NAZARIYASINING IFODALANISHI

Ibn Sino va Ibn Tufayl tomonidan yaratilgan “Xay ibn Yakzon” asarlarida bilish nazariyasi markaziy o’rinlardan birini egallaydi. Har ikki mutafakkir insonning haqiqatni anglash jarayonini o’ziga xos falsafiy yondashuv orqali izohlab bergan bo’lsa-da, bu jarayonni tushuntirish uslubi va bosqichlari turlicha talqin qilingan. Ibn Sino talqinida bilish jarayoni asosan aql va mantiqiy tafakkur bilan bog’liq holda yoritiladi. Unga ko’ra, inson avval sezgi a’zolari orqali tashqi olam haqida ma’lumot oladi, keyinchalik esa bu ma’lumotlar aql tomonidan qayta ishlanadi va umumiy xulosalarga aylantiriladi. Bu jarayon bosqichma-bosqich rivojlanib boradi va oxir-oqibat insonni oliy haqiqatni anglash darajasiga olib chiqadi. Shu bois Ibn Sino bilish jarayonida nazariy bilim va mantiqiy fikrlashni asosiy vosita sifatida ko’radi. Ibn Tufayl esa bilish nazariyasini ko’proq tajriba va kuzatuv asosida tushuntiradi. Uning qahramoni Xay ibn Yakzon hech qanday tashqi ta’lim olmaydi, balki tabiatni bevosita kuzatish orqali bilimga ega bo’ladi. Dastlab u oddiy hodisalarni angelaydi, keyinchalik esa sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga o’tadi. Bu jarayon asta-sekin falsafiy tafakkur darajasiga ko’tariladi. Ibn Tufayl qarashlarida bilish — bu insonning o’z mustaqil tajribasi natijasidir⁵. Ya’ni, bilim tashqaridan tayyor holatda berilmaydi, balki inson uni o’zi kashf etadi. Shu jihatdan uning yondashuvi empirizmga yaqinlashadi va amaliy kuzatuvning ahamiyatini kuchliroq ta’kidlaydi. Har ikki asarda ham bilish jarayoni oddiy darajadan yuqori, falsafiy darajaga ko’tarilish sifatida tasvirlanadi. Inson avval moddiy olamni tushunadi, keyin esa asta-sekin ma’naviy va metafizik haqiqatlarga yaqinlashadi. Bu esa bilish jarayonining uzluksiz va rivojlanib boruvchi tabiatga ega ekanligini ko’rsatadi.

QIYOSIY TAHLIL

Ibn Sino va Ibn Tufayl tomonidan yaratilgan “Xay ibn Yakzon” asarlarini qiyosiy tahlil qilish ularning falsafiy qarashlari, bilish nazariyasiga yondashuvi hamda inson kamoloti

⁴ Karimov A. O’rta asr musulmon falsafasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 85–110-b.

⁵ Nasr S. H. Islamic Philosophy from Its Origin to the Present. London: Routledge, 2006. – 95–130-b.

haqidagi g'oyalarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Har ikkala asar bir xil nom va umumiy g'oyaviy yo'nalishga ega bo'lsa-da, mazmun va uslub jihatidan sezilarli farqlarga ega. Avvalo, Ibn Sino asarida falsafiy fikrlar ko'proq nazariy va mantiqiy tizim asosida ifodalangan. U insonning bilish jarayonini aql va tafakkur bilan bog'lab, ilmiy xulosalarga tayangan holda tushuntiradi. Ibn Tufayl esa ayni g'oyalarni badiiy-falsafiy uslubda, hayotiy voqealar va tajriba orqali yoritadi. Bu esa ikki muallifning uslubiy yondashuvida asosiy farqlardan biri hisoblanadi. Ikkinchidan, Ibn Sinoda inson kamoloti aqliy rivojlanish va ilmiy bilishga erishish orqali amalga oshadi. U aqlni eng yuqori bilish vositasi sifatida ko'radi. Ibn Tufaylda esa inson kamoloti tabiatni kuzatish, mustaqil tajriba va ichki tafakkur orqali shakllanadi. Bu jihatdan u empirizmga yaqinroq yondashuvni ifodalaydi⁶. Shuningdek, Ibn Sino asarida ramziy obrazlar ko'proq falsafiy tushunchalarni izohlash uchun xizmat qiladi, ya'ni nazariy fikrlar ustunlik qiladi. Ibn Tufaylda esa voqealar rivoji, qahramon hayoti va tabiat bilan munosabat asosiy o'rinda turadi, bu esa asarni yanada hayotiy va tushunarli qiladi. Shu bilan birga, har ikkala mutafakkirni birlashtiruvchi umumiy jihat ham mavjud. Ular insonni haqiqatni anglashga qodir mavjudot sifatida ko'radi va bilim orqali ruhiy hamda ma'naviy yuksalishga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu esa Sharq falsafasining asosiy g'oyalaridan biri hisoblanadi. Ibn Sino va Ibn Tufayl asarlaridagi qiyosiy tahlil ularning bir maqsad — haqiqatni anglashga intilish — sari yo'naltirilganini, biroq bu maqsadga erishish yo'llari turlicha ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Ibn Sino va Ibn Tufayl tomonidan yaratilgan “Xay ibn Yakzon” asarlari Sharq falsafasi tarixida muhim o'rin egallaydi. Ushbu asarlar bir qarashda bir xil nom va umumiy g'oyaga ega bo'lsa-da, ularning mazmuni va yondashuvi turlicha falsafiy qarashlarni aks ettiradi. Ibn Sino asarida insonning haqiqatni anglash jarayoni ko'proq aql, mantiq va nazariy bilimga tayangan holda tushuntiriladi. Unda ilmiy tafakkur va ratsional yondashuv asosiy o'rinda turadi. Ibn Tufayl esa bu g'oyalarni badiiy-falsafiy shaklda, tajriba va tabiatni kuzatish orqali ifodalaydi. Uning asarida insonning mustaqil ravishda bilimga erishishi va tabiat bilan uyg'unlikda rivojlanishi asosiy g'oya sifatida namoyon bo'ladi. Shunga qaramay, har ikkala mutafakkirni birlashtiruvchi umumiy jihat — insonni haqiqatni izlovchi va uni anglashga qodir mavjudot sifatida ko'rishdir. Ular insonning aqliy va ruhiy kamolotga erishishi mumkinligini ta'kidlaydi. Demak, ushbu asarlarning qiyosiy tahlili Sharq falsafasida bilish nazariyasi, inson tafakkuri va ma'naviy yuksalish g'oyalarining naqadar chuqur va rang-barang ekanligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ibn Sino. “Xay ibn Yakzon” (risola). Toshkent: Sharq nashriyoti, 2004. – 45–67-b.
2. Ibn Tufayl. “Hayy ibn Yaqzan” (falsafiy qissa, tarjima). Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 12–40-b.
3. Ahmedov B. Sharq falsafasi tarixi. Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 120–158-b.
4. Karimov A. O'rta asr musulmon falsafasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 85–110-b.
5. Nasr S. H. Islamic Philosophy from Its Origin to the Present. London: Routledge, 2006. – 95–130-b.

⁶ G'afurov B. Tajiklar va qadimiy Sharq madaniyati. Dushanbe: Donish, 2008. – 210–245-b.

6. G'afurov B. Tajiklar va qadimiy Sharq madaniyati. Dushanbe: Donish, 2008. – 210–245-b.
7. Mirzaev A. Falsafa asoslari. Toshkent: Noshir, 2012. – 55–88-b.
8. Al-Farobiy. Fozil shahar ahli haqida risola. Toshkent: Ma'naviyat, 2001. – 30–60-b.
9. Ibn Rushd. Falsafiy asarlar majmuasi. Qohira: Dar al-Fikr, 1999. – 100–140-b.
10. Saidov O. Sharq mutafakkirlari merosi. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020. – 170–205-b.

